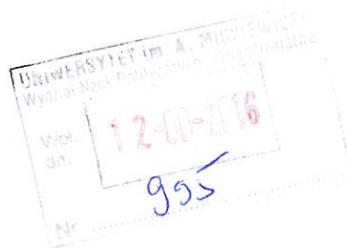

Prof. zw. dr hab. Grzegorz Piwnicki
Instytut Politologii
Uniwersytetu Gdańskiego

e-mail: grzegorzpiwnicki@wp.pl

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Elizy Kani,
pt. *Proces prekaryzacji pracy. Analiza i ocena dyskursu na temat nowych
kierunków zmian społeczno-politycznych w świecie.*
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, ss. 360**

Przesłana mi do recenzji rozprawa doktorska wpisuje się we współczesny nurt badań prowadzonych w ramach politologii (m.in. globalizacja, ruchy społeczne, prekariat i potencjał polityczny) i szerzej w ramach szeroko rozumianych nauk społecznych (problemy migracji, edukacja).

Ważne jest to, że w warunkach procesów globalizacyjnych stoimy wobec nowych wyzwań cywilizacyjnych obejmujących wszystkie dziedziny naszego funkcjonowania. W związku z tym badania dotyczące przedmiotu w tej rzeczywistości są konieczne i zasługują na uwagę.

Tym bardziej, że wskutek megatrendów dematerializacji i minimalizacji kosztów pracy powstaje nowa warstwa zwana prekariatem. Powstanie jej było splotem kilku czynników. Pierwszym to neoliberalne hasło elastyczności pracy oraz ograniczenia roli związków zawodowych. Zmiana pracy na korzyść pracodawców, aby mogli zatrudniać pracowników na własnych zasadach, korzystnych dla nich. Drugim czynnikiem była możliwość minimalizacji kosztów pracy przez wykorzystanie technik informatycznych (komputerów, robotów itp.). To umożliwiło zatrudnienie ludzi na określony czas (elastyczny). Trzecim czynnikiem była globalizacja, w której powstał eksport pracy wielkoprzemysłowej z krajów najbogatszych do uboższych, o taniej sile roboczej.

Przyczyniło się to do utraty pracy przez ludzi, którzy zostali zmuszeni do przyjmowania pracy niestajej w krajach najbogatszych. A w krajach ubogich inwestujący tam kapitałiści wymuszali na rządach elastyczny rynek pracy i niskie płace.

Czwartym komponentem powstania prekariatu był megatrend powszechnego wykształcenia, dobrze przygotowanych do pracy i spełniania różnych ról społecznych, ale nie mogących znaleźć stałej pracy ponieważ system preferował zatrudnienie niestaje.

Istnieje realne zagrożenie, że jeśli nie zreformuje się obecnego systemu kapitalistycznego, to wygeneruje on niespotykane dotychczas rozwarstwienie społeczne, wzrost ilościowy prekariatu, bezrobocia i wykluczenia społecznego ludzi dobrze wyszkolonych. To grozi wybuchem rewolucji lub drogę reformistyczną ewolucyjną, która zmieni reguły obecnego systemu społeczno-politycznego w świecie.

Podjęty w rozprawie problem poznawczy jest współcześnie bardzo nośny, dotyka on bowiem najważniejszych wyzwań współczesnej cywilizacji i ładu ekonomiczno-politycznego. Podkreślić należy, że temat pracy jest innowacyjny w naszym kraju. O ile w świecie problem ten zauważono pod koniec XX wieku: A. Toffler, *Trzeci fala* (1990); J. Ryfkin, *The End of Work* (1995); J. Wallerstein, *Koniec świata jaki znamy* (2004); T. Piketty, *Kapitał XXI wieku* (2015). W Polsce na ten temat pisali: A. Schaff, *Medytacje* (1977); J. Sowa, *Prekariat – proletariat epoki globalizacji. Robotnicy opuszczają miejsca pracy*; A. Wierzbicki, *Przyszłość pracy w społeczeństwie informacyjnym* (2015).

Dlatego też z uznaniem należy przyjąć temat i treść rozprawy doktorskiej, którą przysłano mi do recenzji. Podjęto w niej próbę kompleksowego przedstawienia procesów prekaryzacji pracy. Nadto dokonano analizy i oceny dyskursu na temat obecnych zmian ekonomicznych w świecie w ujęciu politologicznym.

Z racji wyżej przedstawionych argumentów podjęcie tego tematu rozprawy doktorskiej jest zasadne i ważne z uwagi na konieczność rozwoju naukowego, polityczne zapotrzebowanie ze strony opinii publicznej. Przyjęte sformułowanie tematu jest logiczne i komunikatywne, w sposób należyty oddaje i prezentuje elementy treściwe rozprawy. Wnikliwie przedstawiona została przez Autorkę geneza tematu, uzasadniająca jego podjęcie. Zakres problemu badawczego został precyzyjnie określony. Treść dysertacji koresponduje z jej tytułem. Również treść poszczególnych części powiązana jest z tytułami rozdziałów i podrozdziałów.

* * *

W rozprawie za główny cel przyjęto ukazanie związku i wpływu procesu prekaryzacji pracy oraz pojęć prekariat i prekarność na zmiany w świadomości i upodmiotowienia politycznego uczestników rynku pracy w obszarze rozwiniętego świata początku XXI wieku. W tej kwestii przyjęto siedem celów szczegółowych: a) analizy procesów prekaryzacji a przemianami globalnymi, b) skutków społecznych prekaryzacji, c) zbadania związku prekaryzacji ze skutkami kryzysu gospodarczego z 2008 r., d) wykazania analizowanych zmian z powstaniem masowych ruchów kontestacyjnych o charakterze ekonomiczno-politycznym, e) zbadania upodmiotowienia politycznego na bazie postulatów połączonych z kategoriami prekaryzacji pracy, f) wskazania wykluczających wymiarów dyskursów dotyczących procesu prekaryzacji, g) przedstawienia scenariuszy ewolucji badanych zmian.

Dalej przedstawiono osiem cząstkowych hipotez badawczych gdzie analizie poddano kategorie procesu prekaryzacji pracy, prekarności i prekariatu: 1. Proces prekaryzacji pracy jest procesem globalizacji ekonomicznej. 2. Prekariat jest kategorią społeczną, nie może być analizowany w kategoriach klasycznych. 3. Postulaty i idee prekarności zyskały znaczenie po kryzysie 2008 r. w związku z działalnością ruchów społecznych. 4. Ewolucja postulatów i idei prekarności była paralelna do dyskusji na konwie akademickiej. 5. Proces prekaryzacji to pojęcie analizowane przez pryzmat państw rozwiniętych w ujęciu ich historycznych doświadczeń. 6. Z oglądu globalnego procesy prekaryzacji nie są czymś wyjątkowym, opisują warunki i funkcjonowanie siły roboczej w państwach rozwijających się. 7. Przy uwzględnieniu płci, są to trwałe warunki na rynku pracy, a nie stan wyjątkowy. 8. Postulaty, idee i rozwiązania tworzone w oparciu o ramę prekarności mogą zaistnieć w polityce, w oparciu o mechanizmy anty-polityki i populistycznej interpelacji.

W celu odpowiedzi na zaprezentowane hipotezy postawiono 14 pytań badawczych (wstęp, s. 13-14).

W pracy dokonano interpretacji podstawowych pojęć w bardzo precyzyjny sposób. Dysertacja charakteryzuje się poprawnością terminologiczną, cechuje ją zwartość i komunikatywność. Precyzja i jasność, z którą Autorka podeszła do używanych pojęć i definicji składa się w przypadku recenzowanego dzieła na poprawnie sformułowane myśli, zarówno w określeniu tematu pracy, jak i narracji.

Recenzowana rozprawa ma przemyślany układ logicznie zbudowany według podejścia problemowego. Rozdziały stanowią spójną całość, zachowano odpowiednie proporcje między rozdziałami. Na poprawność badań złożyło się erudycyjne zaprezentowanie stanu wiedzy w kwestiach metodologicznych. Wykorzystano w niej następujące metody badawcze: 1) historyczną, 2) wyjaśnienia genetycznego, 3) analizy treści, 4) statystyczną, 5) porównawczą, 6) budowy scenariuszy (wstęp, s. 16-17).

Przedstawiony schemat procesu badawczego jest klarowny i spójny. Uzasadnienia formułowane są poprawnie z wykorzystaniem dedukcji i indukcji. Autorce na poszczególnych etapach procesu badawczego udało się zachować swoisty dystans poznawczy, co determinuje obiektywizm ogólnej syntezy.

* * *

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, spisu treści i ilustracji oraz bibliografii. Struktura pracy nie budzi zastrzeżeń. We wstępie klarownie i pedantycznie przedstawiono istotę badanego problemu, przedmiot rozprawy, którym jest analiza pojęcia prekaryzacji pracy i jego implikacje w sferze przemian politycznych oraz społeczno-ekonomicznych.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „*Proces prekaryzacji pracy, prekarność, prekariat. Wprowadzenie do pojęć*” przedstawiono pojęcia ich źródła i ewolucję procesu prekaryzacji oraz analizę teoretycznych podejść do pojęć związanych z tematem oraz ich dyfuzji do działalności ruchów społecznych w latach 2001-2006. Ukazano tam również historyczną ewolucję procesu prekaryzacji pracy, główną uwagę skupiono na przemianach podejścia do pracy w kapitalizmie, przemianach ery fordyzmu, okresie post-fordyzmu, naukowej analizie definicji pracy niematerialnej.

W rozdziale drugim pod tytułem „*Proces prekaryzacji pracy: prekarność, prekariat i rama prekarności a skutki kryzysu ekonomicznego rozpoczętego w 2008 roku*” zaprezentowano skutki kryzysu ekonomicznego z 2008 r. poprzez jego analizę na konstytuowanie się ramy prekarności, nasilania się narracji dotyczących pogorszenia się sytuacji na rynku pracy milionów ludzi w Europie i USA.

Autorka konkluduje, że konsekwencje kryzysu ekonomicznego 2008 r. doprowadziły do wejścia prekariatu w fazę rozpoznawania co dało asumpt przejścia do kolejnej fazy reprezentacji.

W rozdziale trzecim pod tytułem „*Proces prekaryzacji pracy: prekarność, prekariat i ewolucja ramy prekarności. Główne postulaty zmiany i propozycje rozwiązań w oparciu działania ruchów społecznych i dyskurs naukowy*” Autorka przedstawiła główne postulaty zmiany i propozycje rozwiązań na kanwie działalności ruchów społecznych i dyskursu naukowego. Analizowała konstytuowanie się tych czynników, zarówno w toku działań ruchów społecznych jak i rozwiązań proponowanych w sferze naukowej. Ponadto analizowała ważne propozycje, mające zdaniem innych uczonych, przyczynić się do zahamowania wzrostu prekariatu i negatywnych skutków procesu prekaryzacji pracy (takie jak: powszechny dochód podstawowy, czy suwerenne fundusze majątkowe).

Rozdział czwarty zatytułowany „*Proces prekaryzacji pracy: prekarność, prekariat i rama prekarności – ujęcie krytyczne*”. Przedstawiono w nim najważniejsze podejścia krytyczne związane z procesem prekaryzacji pracy. Zakresem analizy były wątpliwości niejasnych ram definicji prekariatu, brakiem analizy problematyki feministycznej, uwypuklenie sytuacji w najbogatszych państwach kapitalistycznych, wizja elitarystyczna oraz przede wszystkim mało klarowna diagnoza i rozwiązania mające na celu zmniejszenie zagrożeń wynikających z prekaryzacji. Autorka posłużyła się analizami wielu uczonych, a m.in.: Richarda Seymoura, Silvi Fedevici, Isabelle Laurell, Angeli Mitropoulos, Ronaldo Muncka, Jana Bremana, Franco Bernardiego i innych.

W rozdziale piątym pod tytułem „*Proces prekaryzacji pracy, prekarność, prekariat – potencjał dyskursywny i polityczny. Wybrane przykłady*”. W końcowej części dysertacji Autorka próbowała odpowiedzieć na ważne pytania: w jaki sposób dyskursywna siła związana z procesem prekaryzacji pracy, prekarnością i prekariatem przekłada się na realne możliwości polityczne i praktykę w procesie zyskiwania podmiotowości politycznej? Analizowała działania i postawy nowych partii politycznych związanych z postulatami powstałymi w oparciu o ramę prekarności.

* * *

Odpowiedzi i przemyślenia dotyczące tego problemu skrupulatnie przedstawiono w oparciu o metodę tworzenia scenariuszy. Autorka zdecydowała się na wyodrębnienie trzech czynników nadrzędnych, pozwalających na kierunek ewolucji zjawisk związanych z procesem prekaryzacji pracy, pojęciem prekarności i wzrostem prekariatu. W tym kontekście nadrzędną rolę wg. niej mogą odegrać następujące czynniki:

1. Sytuacja ekonomiczno-społeczna w wybranych państwach Europy i Stanach Zjednoczonych;
2. Poziom bezpieczeństwa;
3. Sytuacja na scenie politycznej wybranych państw Europy i Stanów Zjednoczonych. Analizując te czynniki wymienia ich szczegółowe uwarunkowania.
 - ad.1) Stabilizacja ekonomiczno-społeczna (kryzys); sytuacja rynku pracy; sytuacja kobiet na rynku pracy.
 - ad. 2) poziom bezpieczeństwa zatrudnienia; kryzys migracyjny; pamięć społeczna i tożsamość zbiorowa.
 - ad.3) dominujące narracje dotyczące kondycji współczesnego systemu kapitalistycznego; rezonans postulatów opartych o ramę prekarności; konsekwencja działań partii politycznych w oparciu o postulaty nawiązujące do ramy prekarności (s. 326-331).

Na bazie zmiennych zaprezentowanych wyżej Autorka zdecydowała się przedstawić cztery potencjalne scenariusze ewolucji procesu prekaryzacji pracy i działań grup nawiązujących do ramy prekarności w odniesieniu do działań i procesów politycznych:

Scenariusz nr 1: Pokryzysowe status quo i marginalizacja.

Scenariusz nr 2: Odwrót od demokracji i wzrost prekariatu: atawiści i nostalgisci.

Scenariusz nr 3: Zwrot ku demokracji partycypacyjnej.

Scenariusz nr 4 Absorpcja frakcji transformacyjnej (s. 331-333).

Wartościowym elementem pracy było sformułowanie wniosków i uogólnień w jej zakończeniu oraz przedstawione scenariusze.

* * *

Strona formalna prezentuje się dobrze, zwłaszcza język jest precyzyjny. Staranność dotyczy przygotowania dysertacji pod względem edytorskim. W odniesieniu do aparatu naukowego należy stwierdzić, że stosowany jest on z obowiązującymi regułami (występują nieliczne błędy).

Bibliografia rozprawy prezentuje się imponująco i jest różnorodna. Autorka wykazała 111 monografii, w tym 57 anglojęzycznych z czego wydano w Stanach Zjednoczonych 30, Wielkiej Brytanii 16, Niemczech 5, Szwajcarii 5 i Kanadzie 1.

Artykułów naukowych 81, w tym zagranicznych anglojęzycznych 62. Artykułów prasowych 281, w tym 220 zagranicznych anglojęzycznych i 61 polskich.

Bazy danych i raporty 24, w tym 21 zagranicznych i 3 polskie. Materiały źródłowe i dokumenty 25, w tym 23 zagraniczne i 2 polskie. Strony internetowe, 19 stron internetowych, w tym 16 zagranicznych i 3 polskie. Materiały filmowe 17, w tym 16 zagranicznych i 1 polski. Łącznie 558 pozycji.

Autorka wykorzystała przede wszystkim publikacje i materiały w języku angielskim co podnosi wartość dzieła z uwagi na szerokie spektrum przeprowadzonych badań naukowych.

* * *

Z obowiązku recenzenta chciałbym przedstawić kilka uwag i sugestii natury ogólnej i szczegółowej odnoszących się do warstwy merytorycznej i formalnej rozprawy. We wstępie (s. 12) nie podano jednej podstawowej hipotezy badawczej, tylko 8 cząstkowych. W spisie treści (s. 334) gdzie zapisano tabele i ilustracje dalej wyszczególniono: ilustracje, wykresy (?) i tabele. Ponadto pod wykazem ilustracje znajdziemy zapis rysunków (?) od 1 do 17.

W pracy używa się słowo „rysunek” a w niektórych przypadkach byłoby trafniej użyć słowa schemat, np. rys. 16, s. 321, rys. 17, s. 324.

Nieczytelnie opisano tablice, powinno być u góry nr tablicy, tytuł, a pod spodem źródło: z opisem bibliograficznym lub zapis „opracowanie własne”, np. tabela nr 7, s. 322.

Nie zawsze Autorka podaje strony w przypisach, częściej zdarza się to po zapisie Ibidem, np. s. 41, przypisy 137, 143,135; s. 90 przypisy 46 i 47, s.61 przypisy od 254-258. Również w cytowaniu prac brak jest czasami stron, np. s. 95 przypis 69, s. 267 przypis 1, s. 68 przypis 295, s. 255 przypis 110.

Zdarzają się również literówki, np. s. 269 pisze pisuje, a powinno być wpisuje, s.304 zapisano rząd zwiększył zwiększona (?).

W przypisie wyjaśniającym nr 1 ze strony 214 jest mowa o 37 najbardziej rozwiniętych państwach kapitalistycznych świata wymieniano między innymi Bułgarię, Rumunię, Cypr, Grecję, czy jest to prawda? W przypisie nr 152 ze s. 180 zapisano datę 28 2013 roku?

Oczywiście w/w uwagi nie rzutują na bardzo dobrą ocenę pracy pod względem merytorycznym i metodologicznym.

* * *

Podsumowując, z treści dysertacji przebijają kompetencje Autorki, która wykazała się dużą wielopłaszczyznową wiedzą. Dowodem na to jest podbudowa teoretyczna i źródłowa dysertacji. Autorka bazuje na dotychczasowych osiągnięciach naukowych w świecie. Jej zasługą jest adoptowanie ich do konkretnego przypadku badawczego. Pozytywna ocena odnosi się również do umiejętności analitycznych oraz syntezujących. Umiejętnie prezentuje złożone problemy poprzez własne celne konkluzje. Wysoko należy też ocenić znajomość problematyki badań.

Recenzowana praca stanowi dojrzałe warsztatowo i rzetelne studium problemu. Autorka udzieliła wyczerpujących i kompetentnych odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Z uznaniem należy ocenić warstwę teoretyczną i interpretacyjną. Praca ma walor porządkujący dotychczasową wiedzę na temat badanej problematyki. Stwierdzam, że oceniana dysertacja jest ważna poznawczo i stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Z uwagi na innowacyjność zaprezentowanego problemu naukowego sugeruję opublikowanie pracy w formie monografii.

W dysertacji spełnione zostały określone wymogi zapisane w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. W związku z tym wnoszę o przyjęcie ocenionej pracy i dopuszczenie mgr Elizy Kani do kolejnego etapu w przewodzie doktorskim.

Grzegorz Piwnicki

Wejherowo, dn. 14 sierpnia 2016 r.